

УДК 378.6(075.8):811

ДО ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОГО ПІДРУЧНИКА З МОВИ

Сідельніков В.П.,¹ Сушинська І.М.²

¹Донецький національний університет, м. Донецьк, Україна

²Донецький інститут залізничного транспорту, м. Донецьк, Україна

У статті розглядається сучасне розуміння граматики фундаментального підґрунтя мовної системи у проєкції на відображення його у сучасних підручниках з мови. У роботі репрезентовано короткий огляд деяких тенденцій у розробці принципово нових граматик.

Ключові слова: мовна система, підручники з мови, граматика, функціональна граматика, навчальний процес

Постановка проблеми. Підручник є одним з найважливіших елементів в організації навчального процесу: систематичне викладання будь-якого предмету становить собою розподілений у часі процес формування у свідомості учнів певної моделі об'єкта, що вивчається. Головна функція підручника – використання його у практиці навчання. Головною критерієм оцінки підручника – успішність та ефективність навчання. Стосовно мови, як об'єкта вивчення, найбільш прийнятною є модель, яка достатня для формування мовної компетенції (знання про мову як систему у всіх її сутнісних виявах структурному та функціональному) та здійснення мовленнєвої діяльності, співвіднесеної з певним мовним наміром, інтенцією. Мета статті – короткий огляд тенденцій у розробці принципово нових граматик.

У сучасному суспільстві зростає почуття незадоволення викладачів, школярів, студентів, наукової громадськості викладанням рідної мови у середній та вищій школі. Незадоволення, зокрема, зумовлене способами подання матеріалу у підручниках, стратегіями вивчення рідної мови, що пропонуються у чинних навчально-методичних комплексах, неточним відтворенням наукової інформації, репрезентацією застарілих наукових парадигм у підручниках з мови. Практика розробки та створення підручників для середніх навчальних закладів різного типу та для вузів, що склалася протягом останніх десятиліть, набула майже стихійного характеру: відсутнє послідовне державне регулювання підручничознавчої та видавничої діяльності, перш за все з боку науково-методичних центрів, міністерств та відомств. Створюється враження, що абсолютно не використовується те теоретичне підґрунтя, на якому традиційно будувалася підручничознавча діяльність. Відзначені причини зумовлюють нагальну необхідність підвищення якості навчально-педагогічної літератури, і зокрема підручників, у процесі вдосконалення навчального процесу у сучасній школі, концептуальному оновленні його змісту.

Аксиоматичним є положення: підручник повинен відображати теоретичні основи тієї предметної галузі, з якою він співвідноситься. Відомо, що підхід до мови як соціально-природного об'єкта може бути принципово різним: підхід, характерний для пересічного споживача мови, і підхід філолога-лінгвіста. Споживач-непрофесіонал, як

зазначає Роман Гельгардт, розглядає мову як аксіологічно значимий інструмент, за допомогою якого він задовольняє у першу чергу комунікативні потреби. Споживач-професіонал зацікавлений у розумінні механізму будови та функціонування мовної системи. Саме з цієї позиції необхідно розглядати основні підходи до розробки і створення підручників для шкіл та вузів. Слід одразу зазначити, що сучасні шкільні та багато вузівських підручників хибують на консерватизм у висвітленні наукових основ системи мови як природного соціального організму. Практика створення сучасних підручників суттєво відстає від наукових пошуків сучасної лінгвістики. Вірогідною причиною є те, що наукові результати досліджень у граматиці постають розрізнені, відсутній організаційний початок, який би дозволив синтезувати знання у галузі структурно-семантичної, когнітивної та функціональної лінгвістики. Наслідком цього є існування численних граматик: формальної, комунікативної, когнітивної, трансформаційної, асоціативної та інших. У такій ситуації правомірно виникає питання щодо відмінностей між цими граматиками.

Сучасні підручники висвітлюють наукові основи мови як природно-соціального явища переважно з консервативних позицій. Так, до нашого часу в описі граматичного ладу мови переважає традиційний, формальний підхід без урахування функціональної та когнітивної природи мовної системи. Це зумовлює необхідність усвідомлення того факту, що граматика як універсальний механізм, що зв'язує елементи мови в одну систему, не може бути формальною. Будь-яка сутність є завжди формованою, не може бути нефункціональною, бо кожна формована сутність має природне призначення, функцію, не може бути некогнітивною, бо у самій граматиці та у її категоріях відображено мовне знання про навколишній світ, некомунікативною, тому що мова є засобом спілкування.

Мова як функція мозку - явище природне, об'єктивне, і людина прагне зрозуміти будову самої мови, але водночас мова через свідомість відображує позамовну дійсність. Однак здатність відображувати не означає абсолютну об'єктивність, тому що змістова сторона позамовної дійсності неоднозначно тлумачиться, інтерпретується людиною, яка формується у певному соціокультурному середовищі. Це зумовлює необхідність відтворення у підручниках з мови національно-культурної специфіки народу-носія мови.

Як свідчить практика навчання мові, підручники повинні бути принципово різними для аудиторії, у якій вивчається мова як рідна, і для аудиторії, у якій мова вивчається як іноземна. Усвідомлення цієї істини зумовило необхідність змінення методичної стратегії у процесі навчання російській або українській мові як іноземній. Ця стратегія стала називатися комунікативно спрямованою.

Класичним зразком цих тенденцій у наукових дослідженнях та підручникомознавчій діяльності є дві роботи: підручник "Теория функционально-коммуникативного синтаксиса" М.В. Всеволодовой (2000) та наукове видання "Коммуникативная грамматика русского языка" Г.О. Золотовой, Н.К. Ониненко, М.Ю. Сидоровой (2004), що розраховане на філологів, гуманітаріїв, викладачів та учнів. Автори кожної з цих робіт вважають свій підхід до граматики нетрадиційним. Так, М.В. Всеволодова у *передмові* підкреслює, що саме практика викладання російської мови інофонам (термін Всеволодовой) засвідчила необхідність нетрадиційної граматики, структура якої передбачала б опис: 1. Змістового семантичного простору мови. 2. Сукупності засобів вираження тих або інших змістів 3. Типологію цих засобів та їх функціонування у мові. 4. Мовні механізми, що визначають функціонування у мовленні мовних засобів

зумовлених потребами комунікативів. Останнє є прикладним за своїм характером, орієнтоване на володіння мовою, а не на аналіз абстрактних прикладів [1, с.3].

Іншу специфіку має “Коммуникативная грамматика русского языка”. За словами авторів, пропонується ними концепція не повинна сприйматися читачем як альтернативне вчення про будову мови, водночас книга становить собою нове осмислення граматики російської мови. Автори підкреслюють, що опис граматичного ладу, здійснений ними, не може претендувати на вичерпну повноту. Спираючись на досягнення сучасної лінгвістики останніх десятиліть, мовознавці у своїх пошуках нових підходів до опису мови часто перебували на діаметрально протилежних позиціях – від прагнень до “чистої форми” до загального звернення до семантики, до вивчення мовного акту з урахуванням усіх його складових, з домінуючим зацікавленням у мовній особистості і, нарешті, до тексту як результату змістових та комунікативних інтенцій [2, с.9].

Правомірно стверджувати, що всі нові, глибокі за своїм змістом підходи до розгляду будови мови є своєрідними окремими острівцями заново пізнаного, але ще не пов’язані, не систематизовані потужною силою аналітика, який зумів би диференційовані знання зробити єдиним цілим, інтегрованим. Ось чому сучасні різноманітні граматики не є самостійними, а становлять аспекти єдиносутнісної граматики, генеральна функція якої полягає у тому, щоб за допомогою елементарних знань, що містяться в обмеженій кількості форм і значень, у певному розумінні давніх, а тому і зовнішньо примітивних (внутрішньо ж глибоких, що складають генетичний код мовлення), передати шляхом комбінації граматичних та лексичних форм безкінечну кількість людських знань. Сучасні різноманітні граматики становлять собою окремі “прибудови” з різним функціональним спрямуванням до уже побудованої на міцному підґрунті класичної граматики. Необхідна потужна інтегровальна сила, що дорівнює аналітико-синтетичній діяльності академіка Виноградова, який зумів узагальнити накопичені до того часу знання про мовну систему і репрезентувати їх у вигляді граматичного вчення про слово, щоб окремі острівці лінгвістичних знань із семантики, когнітивістики, функціоналізму з’єднали в один материк сучасного фундаментального знання про граматичну будову мови.

Професор воронезького університету О.М.Ломов, визначаючи зміст та обсяг граматики, відзначив, що “контури її простежуються слабо”. Але водночас зауважує, що “граматика (як наука про спільні принципи побудови мовних рівнів) чітко протиставляється іншій науці – науці про використання мови людиною” [3, с. 4]. Інші курси: стилістика, риторика, орфоєпія, орфографія, лексикографія, пунктуація не мають безпосереднього відношення до будови мови, отже, введення їх у сучасні підручники підпорядковується принципу “нікуди більше подіти” [3, с. 12].

У межах інноваційних пошуків сучасної граматики часто здійснюють протиставлення: граMATика традиційна і нетрадиційна, граMATика тривіальна і нетривіальна. Так, автори “Коммуникативной грамматики русского языка” (2004) у передмові говорять про те, що пропонується ними книга віддзеркалює пошуки нетрадиційних шляхів вивчення лінгвістичних об’єктів, одним з яких є граMATика [2, с. 3]. М.В. Всеволодова у передмові до підручника “Теория функционально-коммуникативного синтаксиса: Фрагмент прикладной (педагогической) модели языка” підкреслює необхідність створення нетрадиційної граматики [1, с. 3]. О.М. Ремчукова у своїй монографії “Креативный потенциал русской грамматики” пропонує поняття “нетривіальна граMATика”, маючи на увазі під нею граMATику

не узусу і норми, не граматику буденного пізнання, а граматику творчості, а тому поруч з'являється її носій, який іменується "творчий мовець" [4, с.67]. У цьому випадку автор креативну граматику (творчу) протиставляє стандартній, узусній, нормативній.

Усі безперечні здобутки сучасних досліджень мови досі трактуються як "позанормативні", що збіднює і архаїзує зміст дисципліни. Було б зайвим доводити потребу в регулярному оновленні нормативного масиву знань у підручниках з мовознавства даними про найновіші наукові відкриття. Тому укладання нових переосмислених загальних курсів дисципліни слід розглядати як необхідний складник наукового прогресу.

Висновки. Навіть побіжний огляд різних підходів до самої граматики як фундаментального ярусу мовної системи свідчить про те, що сучасні знання про будову мови потребують систематизації, глибокого узагальнення та об'єднання в одному вченні про граматичну будову мови з урахуванням її сутнісних сторін: семантики, когнітивності, функціональності і форми.

Список літератури:

1. Всеволодова М.В. Теория функционально-коммуникативного синтаксиса. – М., 2000.
2. Золотова Г.А., Онипенко Н.К., Сидорова М.Ю. Коммуникативная грамматика русского языка – М., 2004.
3. Ломов А.М. Грамматика: содержание и объем понятия// Русский язык вчера, сегодня, завтра. – Воронеж, 2000.
4. Ремчукова Е.Н. Креативный потенциал русской грамматики. – М., 2005.

Сидельников В.П., Сушинская И.М. К ПРОБЛЕМЕ СОВРЕМЕННОГО УЧЕБНИКА ПО ЯЗЫКУ

В статье рассматривается современное видение грамматики как одного из фундаментальных оснований языковой системы в проекции на отражение в современных учебниках по языку. В работе представлен краткий обзор некоторых тенденций в разработке принципиально новых грамматик

Ключевые слова: языковая система, учебники по языку, грамматика, функциональная грамматика, учебный процесс

Sidelnikov V.P., Sushynskaya I.M. TO THE PROBLEM OF THE MODERN LANGUAGE MANUAL

The article examines the modern view of Grammar as the basis of the language system and its usage in modern language manuals. The article gives a brief overview of some tendencies of developing new grammars

Key words: language system, language manuals, grammar, functional grammar, educational process

Поступила до редакції 02.02 2007 р.